

Şair Seyyid İmadeddin Nesîmî'nin Poetik Arayışları

◆ K. M. Cumakadirova*

Azerbaycan'ın büyük şairi Seyyid İmadeddin Nesîmî'nin (1369-1417) edebi mirasları her zaman araştırmacıların dikkatini üzerine çekmiş, araştırma alanını oluşturma gelmiştir. Fakat, doğu şiirinin yıldızı olan İmadeddinNesîmî'ninpoetik dünyasını açıklamak hiç kolay olmamıştır. Şairin sanatı aracılığıyla doğu felsefesini de içine alan poetik başarıları Türkçe konuşan halkların şiirine, tematik yapısına bir hayli tesir etmiştir.

Şairin Türk halklarının söz varlığının imkânlarını ayrı bir ustalıkla kullanabilmesi, bunun neticesinde de şiirleştirdiği her bir kelimenin anlamsal alanını daha da genişleterek istenilen düşünceyi net açıklayabilmesi onun en büyük başarısı olmuştur. Dolayısıyla bu yazıda, İmadeddin Nesîmî'nin Türk edebiyatında bahsi geçen özellikleriyle ayrı bir yere sahip olduğu konusuna açıklık getirilecektir.

Şairin şiirlerinin anlaşılması, derin anlamındaki cevherlerin yüzeye çıkartılabilmesi ve felsefesinin açıklanabilmesi pek de kolay olmamıştır. Çünkü çok yönlü bir şahsiyet olan Nesîmî'nin felsefi derinlikli şiirlerini -bizzat şairin bakış açısıyla- anlayabilmek bile büyük bir ilmî araştırmayı gerektiren zor bir iştir. Şu bir gerçektir ki, İmadeddin Nesîmî'nin dinî bakış açısını, dünya görüşünü mistik-felsefi açıdan ele alıp incelemekle birlikte şairin poetik kimliğini belirlemek, kendi başına ayrı bir araştırma konusunu oluşturur.

İmadeddin Nesîmî'nin büyük şair olduğunu Türk halkları tarafından tanınsa da felsefeyle yoğrulmuş eserlerini herkesin anlayamadığını söyleyebiliriz. Bu da onun şiirlerindeki eski anlayıştan uzak, yaratılanların en şerefli olan insana kozmik yükseklikten bakarak insanı yücelten şiirleri onun dünyaya olan bakışının çok üstün olduğuna işaret etmektedir.

Büyük şair İmadeddin Nesîmî'nin şiirlerini incelerken, onun sanatını etkileyen döneminin toplumsal olayların, avam halk tabakasının hayatıyla istek ve arzularının, çeşitli sorunlarıyla tüm o dönemi kapsayan ağır tarihi koşulların kelimeler aracılığıyla en güzel şekilde dile getirildiğini anlıyoruz.

Seyyid İmadeddin Nesîmî, Şirvanşah devletindeki Şamahı şehrinde dünyaya gelmiştir. Nesîmî mahlası Arapça kelime olup "esinti" anlamına gelir. Belgelerde İmadeddin Nesîmî zanaatkârların arasında yetişmiştir. İmadeddin Nesîmî'nin eserlerinde Celaleddin Rumî, Sâdî, İbn-i Sina, Feridüddin Attar gibi büyük insanların adlarının geçmesi onun ne kadar araştırma ruhlu bir kişiliğe sahip âlim bir şair olduğunun kanıtıdır. Kendi döneminde Nesîmî'nin Şamahı şehrinde âlimler kurulu (Meclis-ül umma) kurduğu bilinir.

Şair İmadeddin Nesîmî'nin eserlerinin araştırılmasıyla Türk halkının felsefi düşüncesinin, millî değerlerinin en iyi şekilde yansıtıldığı şiirlerinde halkın her şeyden üstün tuttuğu hürriyeti arzusunun da dile getirildiği anlaşılacaktır. Nesîmî'nin "Divan"ını incelerken şairin hayatına, yaşadığı dönemine, edebi etkileşimleri ile yaşadığı yüzyılın tarihî-felsefi kaynaklarına da başvurmak gerekmektedir. Lâtifi Kastamonulu'nun 1546 yılında yazdığı "Latifi Tezkiresi"nde onun ikisini Azerbaycan, birini Fars (az bir kısmını Arap) dilinde kaleme aldığı üç "Divan"ının bulunduğu bahsedilmektedir.

Rıza Kulihane Hidayet'in "Çiçekler Bahçesi" adlı tezkiresinde Nesîmî'nin "Divan"ının üç bin sayfadan oluştuğu ancak bu onun eserlerinin sadece bir kısmını oluşturduğu bilgisine rastlanmaktadır. İmadeddin Nesîmî ile ilgili bilgilere sadece tezkirelerde değil, felsefi risalelerde de rastlamak mümkündür. Şair ile ilgili yapılan araştırmalarda Kul Nesîmî, Usulî, Muhiddin Abdal, Pir Sultan Abdal, Koyunoğlu gibi birçok şairin şiirlerinde Nesîmî'nin etkisinin olduğu ortaya konmuştur.

Azerbaycan edebiyatında şairin hayatını, sanatını ve felsefi eserlerini araştırma faaliyetler XX. yüzyılın 20'li yıllarında başlamıştır. Bu bağlamda Salman Mümtaz ilk akla gelen Nesîmîşinaslardandır. Şairin poetik mirası yayımlanırken en son el yazmalardan yararlanılmıştır. Düşünür şairin eserlerinin araştırılmasında Azerbaycan filozoflarının araştırmalarının da ayrı bir yeri vardır. Z. Kulizade "Hurufilik ve Azerbaycan'daki Temsilcileri" adlı kitabında Hurufiliği bir felsefi akım olarak ele almış ve bu akımın siyasî yönüne ağırlık vererek araştırmıştır. İmadeddin Nesîmî'nin "Divan"ını bilimsel olarak inceleyen Türkmen araştırmacı Abdullâtif Benderoğlu, bu eseri Türk dünyasındaki yeni bir açılış olarak değerlendirmiş ayrıca Seyyid İmadeddin Nesîmî'nin de bir deha olduğunu dile getirmiştir.

Bu çalışmada Kul Nesîmî'nin de Seyyid İmadeddin Nesîmî'nin siyasetinin devam ettiricisi olduğunu

ancak eserlerindeki ilmî bakış açılarının tarihî kaynaklara göre birbirininkinden farklı olduğu, bu farkın da tarihî kaynaklardaki farklı yaklaşımlardan kaynaklanmış olabileceği vurgulanmıştır.

İmadeddin Nesîmî'nin poetik dünyasında menkıbe, kıssa gibi dinî edebiyat türlerine, mit, halk masalları, çeşitli inanç sistemleri, atasözleri, deyimler gibi sözlü halk edebiyatının hemen hemen her türüne rastlamak mümkündür. Araştırmacıların içinden sadece İ. Hikmet, haklı olarak Nesîmî'nin bir İslam düşünürü olduğu hususunu fark etmiştir. Ancak şairin eserlerinde Türk poetikasının arkaik yapısı açıkça görülmektedir. Ayrıca bu poetik yapıda mitik inanışlarla eski dinî inanç sistemini ilişkilendiren bir bağın olması da özellikle merak uyandırmaktadır. Bu bağlamda İmadeddin Nesîmî'nin mitik konulardan "ay ile güneşin aşkı", dinî mitolojik konulardan "nar ağacının kutsallığı" gibi çeşitli halk inanışlarının onun eserlerinden yer alması birer örnektir. Onun, dönemindeki diğer şairlerden farklı kılan en önemli özelliği felsefî temel olarak Hurufiliği kabul etmiş olmasıyla birlikte hümanist yönüdür. Hurufiliğin önemli özelliği insanın imkân sınırlarının doğanın bir parçası olarak değerlendirilmesidir. Hurufiliğin, sadece dinî-felsefî bir eğilim olmadığı, siyasi yönünün de olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Hurufilik, Timurlulara karşı mücadelede en temel ideolojik kaynaklardan biri olmuştur. İmadeddin Nesîmî'nin şiirlerinde de Hurufilik fikirlerine yeterince rastlanmaktadır. Hurufiliğin saptanmasını felsefî sorular daha da zorlaştırır ki İmadeddin Nesîmî'nin de bu akımdaki rolünü tam olarak belirlemek bir o kadar zordur ayrıca tartışma konusunu da oluşturur. İmadeddin Nesîmî'nin eserlerinde Allah korku kaynağı olan bir güç olarak değil, rahim, rahman, habip gibi sıfatlarıyla geçer. Dolayısıyla Nesîmî bazı sufiler gibi Allah'ın aşka özgü yönlerini ön plana çıkarır. Bazı şiirlerinde de o insanın kendini tanıması gerektiğini telkin eder. Mesela,

*Kişi kim marifette kamil kâmil olmaz,
Ona nur-u inayet hâsıl olmaz.*

*Ey özünden bihaber gafil, uyan,
Hakka gel kim, hak, değil batıl, uyan.*

*Olma fani âleme mail, uyan,
Marifetten nesne kıl, hâsıl, uyan.*

Bu beyitleri şu şekilde özetlemek mümkündür: "Allah görünmez değildir, o senin özündedir". Burada İmadeddin Nesîmî'nin söylemek istediği yaratıcı ile insanın arasındaki bağın ezeli ve ebediliğidir. Bu bağın farkına varılması ve canlı tutulması da gönül yoluyla, manevi bir yol ile ona ulaşma/ kavuşma arzusuyla mümkün olacaktır. Nesîmî Allah'ı Hurufilik akımının temelinden ayrı olarak değerlendirmemiştir; onun anlayışına göre Allah, bizi kuşatan dünyayla, insanla iç içe ve yan yanadır.

Kim ki hakikati ararsa önce kendini anlamaya çalışmalıdır. Çünkü hakikat onun güzelliğe, iyiliğe yaklaşımına göre şekillenir. Böylece o, yaratıcının kudretine ve büyüklüğüne kani olurken aynı zamanda O'nun yarattığı insanın da büyüklüğüne kani olması gerektiği düşüncesini telkin etmeye çalışmıştır. Bu düşüncesini "Hazineyi arama sen taştan veya demirde,/ İnsanoğlu hazinedir bilesin her devirde!" mısraları kanıtlar niteliktedir.

İnsanı yüceltirken Nesîmî; yaratıcının gücünü, yarattığı kulunun bu dünyadaki önemini çok güçlü felsefî düşünceye dayalı olarak anlatmaktadır.

Felsefî-lirik şiirlerinde insan ve aşk kavramlarına genişçe yer verilmektedir. Bu en ulvi hisleri şair kendi bakış açısına göre felsefî kategori olarak değerlendirir. Allah'a, güzelliklere yönelik bu mistik yaklaşımı Nesîmî'nin lirizminin ana motifi sayılır

Kadın kavramı ise her zaman felsefî açıdan Allah'ın yarattığı güzellik olarak yüceltilmektedir. Esas teması, insan ve Allah'tır.

*Ben dünyanın, yaratılışının, başlangıcının sebebiyim,
Ben güneşten, aydan kalan karanlığın kalanıyım.
Ben karanlıktan zorlanan her bir yanda parlayan ay ve güneşim,
Ebedî aşkın ve ezeli güzelliğin dünyasıyım,
Şehirdeki darlığa rağmen mutsuzlukta bir tehlike yok derim.*

Onun düşüncesine göre insan ve insanın asıl gayesi bu dünyayı terk edip başka dünyaya göçmek değil, Allah'a yakın olmaktır, Allah'tan hakikati, iyiliği istemek, İmadeddin Nesîmî Kur'an'ı büyük ilim olarak görür, Ayet-i Kerimelere başvurur, Hurufi bakış açısıyla dinî konuları şerh eder. İmadeddin Nesîmî'nin ustalığını onun keskin içerikli şiirleri, açık, poetik dil ile ifade edilen ve sınırları aşan felsefi derinlikli mısralarından anlamak mümkündür. Çok üstün poetik ustalığı, şiir dünyasının gizemli yönleri daha çok gazel türünde açıkça göze çarpar. Şiirlerinin çoğu aşk teması üzerine felsefi lirizm ile yazılmıştır. İmadeddin Nesîmî'ye kadarki şairlerin şiirleri de Nesîmî'nin şiirleri ile aynı potada değerlendirildiği gibi karşılaştırılarak da ele alınır. Belirtilmesi gereken önemli bir husus da şudur ki, Şairin en güzel mısraları, insanoğlunun yüceliğine vurgu yaptığı mısralarıdır. Mesela, "Hazineyi arama sen taşa veya demirde,/ İnsanoğlu hazinedir bilesin her devirde!" mısraları bunu kanıtlar niteliktedir.

Âşık edebiyatının sonraki temsilcilerinin eserlerinde de İmadeddin Nesîmî'nin etkisini görmek mümkündür. İmadeddin Nesîmî; gazel, rubai, tuyug türlerinde şiirler yazan, eserleriyle de Ortadoğu ve Merkezî Asya ülkelerinde tanınan bir şairdir. Ayrıca günümüz şiirini de Nesîmî'siz hayal etmek mümkün olmadığını zamanın kanıtladığına şahit oluyoruz.

Türkiye'de İmadeddin Nesîmî'nin eserleri 2 kere (1871-1880 yıllarında) yayınlanmıştır. Ayrıca müstakil olarak yayınlanmamış eserleri de dergilerde, antolojilerde yer almıştır.

1926 yılında Bakü'de tezkireci Salman Mümtaz tarafından "Divan"ı yayınlanmıştır.

1973 yılında doğumunun 600. yıl dönümü armağanı olarak Azerbaycan sinema yönetmeni Gasan Seyitbeyli tarafından sinema filmi çekilmiştir.

2019 yılında, doğumunun 650. yılı dolayısıyla "Nesîmî yılı" ilan edildi.

Sonuç olarak, Seyyid İmadeddin Nesîmî'nin Türk şiiri tarihinde ve felsefesinde ayrı bir yere sahip olduğunu ve onun şiirinin genel olarak insanlığın hümanist eğilimindeki felsefi düşünceleri barındırdığını söyleyebiliriz.

**Yrd. Doç. Dr.*

K. M. Cumakadirova

N. İsanov Kırgız Devlet İnşaat, Ulaşım ve Mimari Üniversitesi Kırgız Dili Bölümü Bölüm Başkanı

Dalda Ne Var

◆ Mehmet Şeker

Dalda kiraz
Gülse biraz
Başka türlü
Geçmez bu yaz

Dalda vişne
Gönlüm teşne
Başka türlü
Bitmez iş ne

Dalda erik
Topla ferik
Başka türlü
Dolmaz derik

Dalda incir
Elde zincir
Başka türlü
Derdi dindir

Dalda üzüm
İki gözüm
Başka türlü
Nedir çözüm

Dalda zeytin
Koş gel tin tin
Başka türlü
Durum çetin

Dalda elma
Gel de alma
Başka türlü
Haber salma

Dalda armut
Yanında dut
Başka türlü
Aklında tut